

K İ T A P L A R

*Prof. Dr. Muhlis Ete: «İşletme ekonomisi dersleri» cilt 1-2; Dünya
kâğıtçılık ve kitapçılık evi, İstanbul, 1946. Sab. 168 + 91*

Umumî iktisadın kardeş ilmi olarak tavsif edilen işletme ekonomisi ilmi, iktisadi meseleleri, iktisadi cüzütları birer işletme telâkki etmek suretiyle tetkik etmektedir. Bu itibarla işletme ekonomisinin azimet noktası, iktisadi hayatın başladığı ve tekevvün ettiği yerdir. Netice itibariyle bütün iktisat, işletmelerden tereküp etmektedir. Bu sebepten dolayısıdır ki işletme ekonomisi, tetkik ettiği meseleler ve ihtiva ettiği mevzular bakımından iktisattan çok farklı bir durumda değildir. Bundan başka işletme ekonomisi keyfiyet bakımından matlup derecede olmamakla beraber, mazi bakımından umumî iktisat ilminden birkaç asır önce kitabiyat ve tedrisat sahasında mevki kazanmış bulunuyordu.

Modern iktisadın son 100 yıllık gelişmesi karşısında işletme ekonomisi bilgisi bir nevi renaissance idrak ederek muhtelif memleketlerin yüksek okullarında özel bir önem kazanmıştır.

Bu kitabın tahlilini yapan yazar, kendi tecrübelerinden de yakından bildiği veçhile, işletme ekonomisi ilminin bütün mevzularını ihtiva edecek bir ders kitabı telif etme mesuliyetinin çok kolay olmadığını takdir etmektedir. Senelerce tedrisat ve araştırmalarla meşgul olmuş birçok meslektaşlarımız arasında henüz bir ders kitabı neşrine karar veremiyenlerin sayısı az değildir.

Sayın meslektaşımız Dr. Muhlis Ete'nin son günlerde neşretmiş olduğu «İşletme Ekonomisi Dersleri» adını taşıyan eserinde, müellifte böyle bir kitap yazmayı mümkün kılacak birçok şartların mevcut olduğunu görmekteyiz. Bir kere kitabın müellifi bundan 17 yıl önce Almanyada tahsili sırasında İşletme Ekonomisi öğrenimi ile yakından meşgul olmuş ve Türkiye'ye avdetinden sonra da bu disiplinin mahiyeti, önemi ve başka memleketlerdeki inkişafı hususunda konferanslar vermiş ve neşriyatta bulunmuştur. 1930 yılını takib eden senelere tesadüf eden bu tanıtma devresinde, Türkiye İktisat Literatürüne işletme ekonomisi ilminin adı bile girmemiştir.

Malûm olduğu veçhile Muhlis Ete 1930 yılından 1939 yılına kadar İstanbul Darülfünunu ve Üniversitesi tedris heyetinde bulunmuş ve bunu müteakıp Ankara'da Siyasal Bilgiler okulunda hocalığa devam etmiştir. Ankara'da Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Azalığında iktisab ettiği faydalı bilgiler bu değerli ilim adamına çok müspet tesirler yapmıştır.

Kitap böyle bir muhit ve atmosfer içinde meydana gelmiş bulunuyor. Her halde seri bir mesainin mahsulü olmadığı muhakkaktır. Bu eseri meydana getirmek hususunda müellifin uzun çalışmalarını yakından müşahede etmiş bulunuyorum. Ve bu sebepten dolaydır ki kitabı, bu işin nazariyatı ile ve tatbikatı ile meşgul olanlara tavsiyeyi bir borç bilirim. Eser hakikaten önemle tetkik edilmeğe lâyıktır.

Muhtevasına gelince: Eser'in «giriş» adını taşıyan birinci bölümünde işletme ekonomisi mevzuu ve telâkki tarzı, tarihsel gelişimi, metodu ve pratik faydalarından bahsolunmaktadır.

İkinci bölümde teşebbüs ve işletme mefhumları, bunu takiben türlü işletme şekilleri, teşebbüs ittihatları izah edilmektedir.

Kitabın beşinci bölümü teşebbüs ve işletmelerde insan unsuru başlığını taşımakta ve ücret tediye sistemleri açıklanmaktadır.

İkinci cildin ilk mevzuu ile başlayan altıncı bölüm «Teşebbüs ve işletmelerde sermaye unsuru» dur. Burada işletmenin malî kuruluşu ve durumu esaslı bir tetkike tabi tutulmuş oluyor.

Yedinci bölümün başlığını «İşletmelerde hesap işleri» teşkil etmekte ve bu kısımda muhasebe (defter tutma), maliyet hesapları, işletme istatistiği ve son zamanlarda modern işletmelerin nazarı itibare aldıkları iş programı dolayısıyla işletme bütçeleri yer almaktadır.

Bu kitabı takibedecek üçüncü ciltde işletmelerde kıymet ve değerlendirme, işletmelerin başlıca fonksiyonları, işletme neticeleri ve kurul ve murakabe mevzularının yer alacağı bildiriliyor.

Kitap tatbikatta ötedenberi kullanılan terimlerden istifade edilerek yazılmış olduğundan rahatça okunuyor; bu arada müellifin Türkiye'de mevcut teşebbüs ve işletmelerin nevelerine ve hususiyetlerine yer vermesini ayrıca teşekküre değer buluruz.

Üçüncü bölümde işletmelerin seçmeğe mecbur oldukları kuruluş yerleri gerek umumi, gerekse hususi olarak izah edilmektedir.

«Organizasyon ve idare» başlığını taşıyan dördüncü bölüm oldukça geniş bir yer işgal etmektedir. Bu bölümde organizasyon prensipleri, organizasyon vasıtaları, iş bölümü, ihtisaslaşma, tamamlama gibi mevzular izah edil-

mektedir. Bunu takiben rasyonalizasyon meselelerinden bahs olunmakta ve Fayol, Taylor ve Ford gibi tarihe geçen simaların teşebbüslerine temas edilmektedir. Bu bölümün sonunda devlet ve komün idarelerinde rasyonalizasyon adlı enteresan bir bahse tesadüf olunmaktadır.

Eserin umumî plânını da çok beğenmiş bulunuyoruz. Böyle bir kitabın meydana getirilmesi hususunda sarfedilen gayret göz önüne getirilecek olursa teterruat üzerinde durup tenkid yürütmenin pek doğru olmayacağı anlaşılır.

Fakaf bu ilim şubesinin bir mensubu ve müellifin yakın bir koleği sıfatıyla müelliften kitabın ikinci basılışında nazarı itibare alınmasını temenni edeceğim bir iki husus olacak: Beşinci bölüm işletmede sermaye unsurundan bahsediyordu. Sermaye mefhumu iktisat ilimlerinde türlü mânalara gelmektedir, hattâ işletme ekonomisi ilminde bile sermaye mefhumunu tek taraflı izah etmek mümkün değildir. Türlü mânalara gelen bu mefhumun biraz daha fazla izah edilmesi faydalı olur.

«İnsan unsuru» bölümünde bu unsurdan işletmelerde daha ne şekilde istifade edildiğini görmek muvafık olur. Belki de kitabın neşrolunacak kısmında bu mevzuun daha fazla tafsil edildiğini göreceğiz.

Umumî olarak şunu söyleyebiliriz ki, müellif bu eseriyle işletme ekonomisi literatürünün biraz daha zenginleşmesine yardım etmiştir. Bu satırların yazarının arzusu kitabın yalnız iktisat tahsilini yapan talebeler arasında değil, aynı zamanda iktisadın tatbikiyle uğraşanlar nezdinde büyük bir ilgi görmesidir.

Prof. Dr. Alfred ISAAC
Istanbul

ESKİ VE İSLÂMÎ PARALAR, (Yazan: *Takiyy-üd-Din Ahmet - il - Makrizî*; Çeviren: *İbrahim Hakkı Konyalı*)

I

Arap yarım adası taribini biri birinden tamamile ayrı karakterde iki bölüme ayıran büyük inkilâp, İslâmlık inkilâbı doğarken, sosyal hayatın her sahasında, derhal düzeltilmesi, telâfi edilmesi mümkün olmayan birçok boşluklar, eksiklerle karşılaşmıştı. Bedevî, dağınık, âdet ve göreneklerden başka kanun ve nizam bilmeyen, iç anlaşmazlıklarla bünyesi kemirilen bir kalabalığı, temelleri çok sağlam bir din etrafında toplanarak o kalabalıktan kuvvetli bir cemiyet kurmayı başaran büyük peygamber, dininin ana prensiplerini öğretmeğe ancak vakit bulabilmiş, para ve malî işler gibi daha ziyade teşkilât ve maddî imkânlarla bağlı bazı müesseselerin muayyen bir sisteme bağlanması için gereken talimatı hazırlamağa ömrü vefa etmemiştir.

Müslümanlıktan evvel Cahiliyet Devri denilen o karanlık hercü merç âleminde Arapların bir tek esasa bağlı paraları, nakit usulleri yoktu. Badiye ve pazarlarda alış veriş, çoğu zaman mübadele şeklinde yapılır; ufak tefek alış verişlerde boncuk, ekmek, kokulu ağaç parçaları birer mübadele vasıtası gibi kullanılırdı. Kasaba, şehir ve ticaret merkezlerinde ise komşu memleket paraları alınır, verilirdi. Bu paralar bilhassa İran ve Bizans'tan gelen kervanlarla ithal edilir, memlekette tedavüle çıkardı.

Her ne kadar Himyerîler, Nabatîler ve Tedmürlülerden kalma bazı meskûkât, Arap Yarımadasında İslâmiyetten önce millî paraların mevcut olduğuna delâlet ederse de bu paralar, nihayet mahdut sahalarda kullanılır, miktarı az ve ayrı esaslara bağlı kıymetlerdi. Revaçta bulunan sabit kıymetli başlıca nükûd, İran'ın gümüş dirhemleriyle Bizans'ın altın dinarları idi.

Yeni dinin attığı sosyal ve hukukî temeller üzerinde kurulan yeni cemiyetin ferdleri arasında dayanışmayı sağlamak için belki malî tarihin kaydettiği vergi usûlleri arasında en mükemmel, en insanî gelir vergisi olan «Zekât», bu yabancı dirhem ve dinarlar üzerinden hesap edilir; takib edilen fütuhât siyasetinin tabii neticesi olarak gün geçtikçe yeni devletin hudutları içine giren milletlerin verdiği «Haraç» gene bu paralarla tahakkuk ettirilirdi.

Peygamberin vefatından sonra bütün hızı ile sürüp giden fütuhât ve genişleme hareketi devlet hazinesine, «Beyt-ül-Mal» e, sonsuz gelir kaynakları temin ettiğinden artık devletin malî işlerini bir esasa bağlamak, orduların masraflarını, memur aylıklarını muayyen bir nakitle karşılamak zarureti duyulmuş, ve kuvvetli bir ihtimale göre ilk islâm parası, ikinci halife Ömer zamanında, Halid-ibn-ül-Velid'in emrile hicretin on beş veya on altıncı yıllarında İranda bastırılmıştı. Ekonomik zarûretleri tam zamanında takdir edip tedbir almakta gecikmek istemeyen Halid'in bu hareketi Mekke'de mevsimsiz telâkki edilerek iyi karşılanmış, ordu kumandanlığından azledilip geri çağırılmasına sebep olmuştu.

Halid'in bastırıldığı paralar tartı ve biçim itibarile İran ve Bizans paralarının aynı idi. Kendi adını bile kalıplara Yunan harflerile kazdırmıştı. Daha sonra Emevîler ve Abbasîler ayrı tartı, başka şekil ve ayarlarda para bastırdıkça meskûkat tedricen islâmlaşmış, yabancı karakterlerini azar azar kaybetmiş ve fakat büyük bir tenevvü kazanmıştı.

O zamanlar İslâm Âlemi için nisbeten yeni olan bu konu üzerinde araştırmalar yaparak meskûkât ilmini tedvin etmek ihtiyaç ve lüzûmu ancak birkaç asır geçtikten sonra hissedilmiş ve islâm nümismatîğine dair ilk derli toplu eser, tarihçi Makrizî tarafından meydana getirilmiştir.

Pek mevsuk sayılmayan Vakidî'nin eserlerinde verdiği dağınık malûmatla «Fütuh-ül-Büldan» adlı kitabından islâm paralarına dair dazı rivayetleri toplayan Belazürî bir tarafa bıtakılırsa, Makrizî'nin eseri bu sahada yazılan

ilk ve en mühim vesika olarak kabul edilebilir. Zaman zaman muhtelif isimler altında tanınmış olan bu kitap garp dillerinden ilk defa Lâtinceye çevrilerek 1797 de bastırılmıştır. O tarihten sonra, mühim bir kaynak olması dolayısıyla, hemen bütün Avrupa dillerine tercüme edilmiş, el yazması ve matbu Arapça metinleri şarklı, garplı birçok bilginler tarafından incelenerek muhtelif yer ve zamanlarda defalarca bastırılmıştır. Eskiden bizde ilimle uğraşanların hemen hepsi Arap dilini bildikleri için bu eseri türkçeye çevirmeye kimse ihtiyaç görmemiş olmalıdır. Onu türkçeye maletmek şerefi sayın tarihçimiz İbrahim Hakkı Konyalı'ya nasip oldu.

Mütercim «Eski ve İslâmî Paralar» adını verdiği bu eserini, daha doğrusu bu tetkikini, üç kısma ayırmıştır: 24 sahife tutan ilk kısım, eski paraların tarih bakımından değerleri ile Makrizî'nin eseri ve hüviyeti hakkında kıymetli mutalâalar ihtiva etmektedir. 44 sahifelik «Metnin Tercümesi» ise yer yer notlar ve izahlar ilâvesiyle bir kat daha kıymetlendirilmiştir. Eserin son kısmını teşkil eden 28 sahifelik «Notlar» a gelince, bu kısmın ne kaşümüllü ve yorucu araştırmalar mahsûlü olduğunu ilk bakışta anlamak mümkündür. Kanaatimca bu kısım asıl metin kadar önemli ve değerlidir.

Kitabın birçok baskıları mevcut olmakla beraber tercümesiyle karşılaştırmak için rahip «Anastas Mari» tarafından düzeltilerek bastırılan en yeni tabını ele aldık. Hıristiyan araplardan olan bu zat« Fuat I. Arap Dili Akademisi» üyelerindedir. Makrizî'nin eserini, Belâzürî, Kalkaşendî ve İbni Haldun'un kitaplarından bu konu ile ilgili fasıllarla bir araya getirip orta boyda bir cilt halinde ve «En-nukud-ül-Arabiyye ve İlm-ün-Nümeyyat» adı ile Kahirede bastırmıştır.

Konyalının tercüme dili sade, temiz ve asıldaki açık ifadeye tamamiyle uygundur. Tek kelime ile çevrilmesine imkân göremediği bazı deyimleri bir kaç kelime ile ifade etmiş olduğunu bir kusur saymazsak, tercüme ile metin arasında hiç bir aykırılık göze çarpmaz. Bugün artık kullanılmaz hale gelmiş, hatta bazıları Arap memleketlerinde bile tamamen unutulmuş çok eski para ve ölçü isimlerini doğru okumak, mahiyetini tayin etmek, menşe'lerini bulup izah etmek çok güç, yorucu ve dağınık mesai ister. Mütercimin bu gayeye varmak için harcadığı emekler ve elde ettiği başarılar öğünölmeye değer. Fakat ilk deneme olmak hasebiyle bazı ufak tefek yanlışlıklar bulunması pek tabii görüleceğinden tercümede lisan bakımından göze çarpan aksaklıkları sıralamakta faide umuyorum. Eserin kıymetini aslâ düşürmeyecek mahiyette olan bu kabil sehivlerin gösterilmiş olmasına lüzum da var: Tercümenin yalnız 500 nüsha olarak basıldığı kitabın kapağında işaret edildiğine göre, yakında mevcudu tükenerek ikinci bir baskıya kavuşursa, belki mülâhazalarımızın bir kısmı sayın mütercimin araştırmalarına destek olur ve böylece bizde henüz yeniden yeniye gelişmekte olan bir bilgi koluna, değersiz de olsa, ufak bir hizmette bulunulmuş olur.

II

Şimdi, gözümüze ilişen ufak tefek bazı yanılmaları burada kaydedelim: «Okkiye kırk dirhemdir. Şu halde bir rıtl 480 dirhem olur. Yarım okkiye (nas), bazan da (s) si (ş) ye çevrilerek (neş) derler ki yirmi dirhem eder. «Sahife 27».

Bu cümlede yarım okka, daha doğrusu yarım mânasına gelen «nuss» veya «nıss» sözünün (nas) diye okunmasını etimolojik bakımdan doğru bulmuyoruz. Çünkü bunun söz, metin, akide mânasındaki «nass» ile alâkası olmayınca, yarım anlamına gelen «nusr» veya «nısr» sözünün halk dilinde hafifletilmiş bir şekli olması hatıra gelir. Nitekim bugün bile Kuzey Arabistan konuşma lehcelerinin hemen hepsinde «nıss» olarak söylendiği gibi, Mısır'da da ekseriya «nuss» şeklinde telâffuz edilir [1]. Bunun daha ziyade bozulmuş ve adetâ yarım okkaya ad olarak eski zamanlardan beri kullanılagelmiş bir şeklinden ibaret olan «neşş» sözüne bakılarak (nass) diye okunması, yerinde bir benzetme olmasa gerektir.

33 üncü sañifenin ortasında şöyle bir cümle var: «Ma'kıl Basra'da (cerip ayda iki dirhem) usulünü koydu». Daha ileride, Mısır paraları bahsinde (sahife 51) şöyle denilmektedir: «Bu zat (Sevadlıların) Iraklıların ceribine 10, hurmanınkine 8, şeker kamışı ve diğer ağaçlarınkine 6, buğ dayınkine 4 ve arpanınkine 2 dirhem vergi tarhetmişti. Bunu halife Ömer'e yazdığı zaman da muvafakat ve tasvip cevabı almıştı».

Bu iki fıkraya yanyana okunduğu zaman «cerib» in ne demek olduğu kolayca anlaşılıyor. Birinci fıkraya göre cerip, her ay ödenen iki dirhemlik bir vergi; ikincisine göre de bir nevi arazi ölçüsü, mânasına geliyor. Cerib sadece bir arazi ölçüsü, ve ayrıca tahsis yolu ile, hububatı ölçmeye yarayan bir hacim ölçüsü olduğuna göre, birinci cümle meselâ: «Ma'kıl, Basra'da arazinin cerible ölçülmesi ve cerib başına ayda iki dirhem vergi verilmesi usulünü koydu.» şeklinde tercüme edilseydi belki bu iltibâse mahal kalmazdı.

Cerib, Basra'da hâlâ kullanılmakta olan tahminî bir arazi ölçüsüdür. Bir cerip yarım fincan'dır [2]. Hurmalıklarda bir ceriblik saha, aşağı yukarı yüz hurma ağacının kapladığı yerdir. Hurmalık olmayan yerlerde ise bugünkü ölçü ile bir hektarlık toprağa eşit sahayı ifade eder. Eski Ârâmlıların da bu ölçüyü kullanıp gene cerib dediklerine ve arapçada bu kelimenin başka müştakkatı olmadığına göre aslının arapça olmayıp ârâmcı olduğuna hükmetmek lâzım geliyor [3]. Ceribin iki katı genişliğinde bir saha ifade eden «Fincan» a gelince, bunun da farsça «Pingân» sözünden arapçalaştırılmış olduğu malûmdur. Ferhengi Ziya, «pingân» ı şöyle tarif ediyor: (Dibinde

[1] Kazimîrski: Kitab-ül-Lügateyn, Cilt 4, S. 539.

[2] İbnî Manzûr: Lisân-ül-Arab, «Crb» maddesi.

[3] Anastas Mari: Ennukûd-ül-Arabiye, sahife 31,

küçük bir deliği olan su ölçmeye mahsus bakır, yahut tunç taktır ki köylü ekinciler su nöbetini bildirmek için kullanır: Suyun bölüm yerinin yüzüne bu tası koyarlar; tas küçük delikten giren su ile dolup dibine çökünce bir pay sayılır. Ekincinin kaç payı varsa bu iş o kadar defa tekrarlanır [1].

Bu izahattan anlaşılıyor ki, «pingân» denilen bu iptidâi su saati ile ölçülen zaman zarfında ne kadar toprak sulanabiliyorsa o toprağa bir pingânlık toprak adı verilmiş ve arapçaya geçerken kelime, daha bir çok benzerleri gibi, (p) si (f) ve (g) si (c) ye dönerek «fincan» olmuştur.

* * *

Zübeyrin oğlu Abdullah'ın Mekke'de düzgün paralar kestirdiğini müellif anlatırken derki: (Bundan evel darbedilenler silik, kaba ve biçimsizdi. Abdulla onları yuvarlak şekle sokup bir yüzüne ilâ....). Mütercim nedense bu sade cümleyi metinde mevcut olmıyan lüzumsuz ilâvelerle fazlace şişirmiştir: «Bundan önceki paralar biçimsiz, kalın, kısa, yamrı yumru ve silikti. Abdullah bu suretle pis paraların ağzını, yüzünü toplayıp tam yuvarlak bir şekle soktuktan sonra bir yüzüne ilâ...» Sahife 33.

Daha aşağıda Abdullah'ın kardeşi Mus'ab'ın da Irak'ta para kestirmiş olduğu, fakat her iki kardeşin de siyasî ihtiraslara kurban gittikleri bir sırada Mervan oğlu Abdülmelik tarafından Irak'a meşhur Haccac'ın vâli olarak tâyin edildiği ve gelir gelmez Mu'ab'ın kestirdiği paraları tedavülden kaldırarak yerine yenilerini bastırıldığı anlatıldıktan sonra, Haccac'ın söylediği bir söz nakledilmektedir. Haccac demiş ki: (Ma nübki min sünnet - il-fâsiki ev il - münafiki şey'en!)=(Ne fâsikin ne de münafikin eserlerinden bir şey bırakacak değiliz!). Haccac bu sözünde fâsık ve münafık sıfatlarıyla andığı kimseler Zübeyrin oğulları Abdullah ve Mus'ab kardeşlerdir. Mütercim bu çifte hakaretin yalnız Mus'aba tevcih edildiğini sanarak cümleyi şöyle tercüme etmiştir: «Bu münafık ve fasık adamın eseri olarak ortada hiç bir şey bırakmak istemeyiz!» Sahife 34.

Haccac'ın Irak'ta bastırıp Mekke'ye gönderdiği resimli paralardan bahsedilirken metinde Said ibn - il - Müseyyeb'in de bu paralarla alış veriş ettiği şöyle anlatılıyor: (Merhum Said ibn - il - Müseyyeb bile bunlarla alış veriş eder, fena bulmazdı.). Mütercim bu cümleyi: «Bununla beraber en salâbetli bir müslüman olan Said ibn - il - Müseyyeb bu paralarla alış veriş etmekle hiç bir mahzur görmezdi. Haccac bu işinden dolayı hiç bir zaman ayıplanmamıştır.» şeklinde fazla tafsilâtle tercüme etmiştir. Burada cümlelerin şeklinden ziyade, ihtiva ettiği tarihî bir hakikatı belirtmek yerinde olur: Peygambere arkadaşlık etmiş dini bütün bir zât üstü resimli paralarda hiçbir kötülük görmiyerek kullanmış, daha âlâsı, peygamber bile

[1] Ziya Şukûn: Ferhengi Ziya, «Pingân» maddesi.

o paraları bütün ömrüncü kullanmış, değiştirmemiş; fakat sonraları (Resim haramdır!) diye koca bir islâm âlemi sanat zevkından mahrum bırakılmıştır.

::

Mevran oğlu Abdülmelik ile Bizans İmparatoru arasında çıkan gerginlikten sonra, Bizans paralarının tedavülden kaldırılarak yerine islâmî meskûkât darbedilmesine karar veriliyor ve Abdülmelik yani paraların «sikke» lerini, yani kalıplarını (Sümeyr) adlı bir yahudiye yaptırıyor. Müellif bu olayları anlattıktan sonra diyor ki: (Abdülmelik bu sikkeleri Haccac'a gönderdi. O da her tarafa ulaştırarak paraların bunlarla darbedilmesini emretti.) Yani, Abdülmelik Haccaca, Haccac'ın da her tarafa gönderdiği şey, yeni basılan paralar değil, yeni paraları basmak için hazırlanan kalıplardır. Mütercim bu cümleyi şöyle çevirmiştir: «Abdülmelik kestirdiği bu yeni paralardan (dirhemlerden) - Metinde dirhem sözü yoktur, sikke vardır - derhal Haccac'a hususî adamı ile nümüneler gönderdi. Haccac ta bunları kendi idaresinde bulunan bütün şehirlere yollayarak bu örneklere göre yeni paralar kesilmesini emretti.» Sahife: 36.

Sikke sözünü Kamus şöyle tarif eder: (Üstünde para basılan menkûş demir.). Daha sonraları halk arasında bu kelimenin manası genişleyerek o demirle paranın kendisine de teşmil edildiği gibi, hatta Darphane'ye bile «Sikke» denilmişse de Makrizi'nin bu cümlesinde sikkeden maksat kalıplar olduğu aşikârdır. Çünkü o devirlerde bir defa, merkezileşmiş bir devlet maliyesi mevcut olmadığı gibi, yeni kurulmakta olan muazzam imparatorluğun bütün eyaletlerinde tedavülü karşılayacak miktarda para basılması için Hazineye birikmiş altın ve gümüş istokları yoktu. Arapların para basmak sanatında tecrübe ve ihtisasları da bu işi merkezde başaracak nisbette olmadığından, yeni paralarını, istilâ ettikleri ve maddî imkânlarla zâten malik bulunan eyaletlerde bastırmak istemeleri pek tabii idi. Bu paralara, kalıpları yapan ustanın adına nisbet ederek «Sümeyrîye» denilmesi de dikkate değer.

Daha aşağılarda, yine Abdülmelik'in para tartı ve âyârlarında yaptığı düzeltmeleri müellif anlattıktan sonra: (Kararlaştırılan bu esasları hiç değiştirmeden tatbik etti.) diyor. Müellif bu cümlede, arapçada tatbik etmek, icra etmek, infaz etmek mânalarında gelen «imzâ» fiilini kullanıyor. Mütercim bu kelimeyi bizim türkçede kullandığımız anlamda alarak cümleyi şöyle tercüme etmiştir: «Abdülmelik bu esasları tesbit ve kabul ettikten sonra bir daha katiyen değiştirmemek üzere alınan kararın altını imzâ etti.» Arapçada, ve bilhassa o zamanki arapçada, bizim imzâ dediğimiz şeye (tevkî) denir ve imzâ sözü bizim kullandığımız mânada hiç kullanılır.

maz. Metinde kararın yazılmış ve altının imzâ edilmiş olduğuna delâlet edecek ufak bir karine bile yoktur.

(Emin) öldürülüyor; yerine kardeşi (Mem'mûn) geçiyor. Nedense, artık kalıp yapacak sanatkâr bulamıyorlar. O zaman, paraları teker teker ve mühür kazdırır gibi, kalemle kazdırıyor. Müellif bu vaziyeti anlatırken arapça (Mihrat) kelimesini kullanıyor ki «Hakkâk - Graveur» lerin kullandığı «Çelik kalem - Burin» mânasına gelir. Mütercim nedense bu kelimeyi gene arapça bir âlet ismi olan (Miskap) ile tercüme ediyor: «Bu zât gümüş para nakşedecek (kalıp yapacak) sanatkâr bulunmadığı için paraları; ayrı ayrı, mühür kazılır gibi, miskaple kazdırmıştır.» Sahife: 48. Miskap veya bu günkü deyişimizle matkap veyahut makkap, bilindiği gibi, delik açmak için kullanılan çelik (Fital = Méche) lerdir; hakkâk kalemlerinden ayrı ve başka işlerde kullanılır âletlerdir.

III.

Eski arapça kitaplarda harflere nokta konulmaması ve bâzı harflerin birbirine benzemesi yüzünden, mânası ilk görüşte anlaşılamiyan sözlerin okunuşları güçleşir, kitapları kopye eden dar kültürlü yazıcılar ekseriya yeni gördükleri bir yabancı kelimeyi yanlış okur, yanlış yazarlardı. Bu gibi yanlışlara arapça metinlerde sık sık rastlanır ve buna (Tashif) denilir.

Makrizî'nin eseri bir çok usta ellerle düzeltilerek bize kadar geldiği için tashife uğramış pek az kelime ihtiva etmektedir. Bunlardan biri de (kevri) kelimesidir ki, hem yabancı hem de pek az duyulmuş olmak hasebiyle sayın mütercimin eline kadar tashif edilmiş kiyafetile gelebilmiş ve nasılsa müdakkik parmaklarından kurtuluvermiştir.

(Kevri) Hint dilinde, bizim «Katır boncuğu» dediğimiz nesnedir; cinsine göre boy boy, irili ufaklı bir deniz hayvanının kabuğudur. Gelişmiş para sistemleri olmıyan kavimler, alış verişte bir mübadele vasıtası olarak kevrîyi de kullanmışlardır. Yakın zamanlara kadar Hindistan ve Afrikada yerliler bunu para yerine kullanageldiklerinden kevri sözü Avrupa dillerine de geçmiş, ayrı yazılışlarla bu dillere maledilmiş bulunuyor. Larousse du XX ème Siècle, bunun üç türlü fransızca imlâsını gösteriyor: (coris, cauris, Cauri) ve bu kabuğun evsafını sayarak para yerinde kullanılmış olduğunu söylemekle iktifa ediyor. Littré, kelimenin hintçe olduğunu ilâve ediyor ve 1849-1855 yıllarında Afrikadaki rayicini de kaydediyor: 2500 kervi = 5 frank imiş. Encyclopaedia Britannica, kelimenin ingilizce yazılışını (Cowry) olarak kaydettikten sonra gerek bu kelimedede, gerek (Shell-Money) = Kabuk paralar maddesinde kevrîlerin bir çok çeşitlerini, nasıl kullanıldıklarını ve muhtelif yerlerdeki rayiçlerini uzun uzadıya anlatıyor. J. Deniker, «Les Races et les Peuples de la Terre» adlı eserinde iptidâî kavimlerde nakit cinslerini anlatırken kevrîlerden tafsilâtla bahsediyor, S. 347.

Arapların müslümanlıktan önceki iktisadî durumlarını anlatırken Makrizî de kevri'den bahsediyor: (İslâmiyetten evvel ve sonra her milletin fülûs yerine mübadele vasıtası olarak kullandığı bazı şeyler vardı: yumurta, ekmeğin parçaları, kâğıt [1], ağaç kabukları ve denizden çıkarılıp adına kevri denilen katır boncukları v. s... gibi.). Mütercimim elindeki nüshada bu kelime herhalde tashife uğramış bulunuyor ki, kevri'yi (küde) şeklinde kaydetmiştir: «Araplar islâmiyetten evvel ve islâmiyetten sonra fülûs yerine yumurta, ekmeğin kırıntısı, kâğıt, ağaç kabuğu, küde denilen ve denizden çıkarılan katır boncuğu, yılan başı vesaire gibi şeyler kullanmışlardır. S. 66.» diyor. Elimizdeki metinde yılanbaşı mânasına gelen bir kelimeye raslıyamadık.

* * *

Eserin bütününü gözden geçirirken, sayın mütercimim metne ilâve ettiği notların esas metin kadar ehemmiyetli ve değerli olduklarını söylemiştim. Gerçekten bu notlar olmasa, metinden aranan fayda belki yarıya düşer; çünkü Makrizî'nin bazen iyice tahkik etmeden yazdığı vak'alar, bazen ne veya kim olduğunu açıklamadan sıraladığı isimler, bu sahada az çok uğraşmamış kimseler için birer bilmece olarak kalabilirler. Mütercim gerçekten uzun ve yorucu emeklerle bir çok eserler karıştırmış, rivayetleri karşılaştırmış, muhakeme etmiş ve şüpheli bulduğu her noktayı aydınlatacak bilgiler toplamıştır.

Bu vadide şimdiye kadar kesin olarak çözülmemiş bazı meseleleri, mesele (Vâfi), (Bağlı), (Cevrakî) dirhemlerin menşeleri gibi bazı tabirleri inandırıcı, kandırıcı izahlarla aydınlatmıştır. Bizzât Makrizî'nin aldandığı veya kopyacılarının yanlış el yazmalarıyla manası bozulan bazı ifadelerini, tarih yanlışlıklarını vukufu tashih etmiştir. Kat'î surette tesbit edilemediği görülen biricik noktayı burada kaydedelim:

İlk islâm parası ne zaman basıldı?

Hemen bütün kaynaklar, ilk islâm parasının Halife Ömer zamanında basılmış olduğunda söz birliği etmektedirler; fakat ilk paranın darp tarihi üzerinde mevcut ihtilâfı halletmek oldukça müşkül bir mesele halini arz etmektedir. Dr. Müller'in iddia ettiği gibi, ilk islâm parası Halid ibn-il-Velid tarafından mı, yoksa doğrudan doğruya Ömer'in emrile herhangi bir eyalette mi basılmıştır? Müller'in iddiasını ispat için öne sürdüğü delil, İran dirhemleri tarzında basılmış ve fakat üzerinde Yunan harfleriyle (Halid) ismi yazılı bir gümüş sikkedir. Halidin Ordu Kumandanlığından alınmasını

[1] Metinde kâğıt diye tercüme edilen «varak» kelimesi, eski arapçada mal, mülk, servet, para; kısaca, bir insanın bütün varlık ve servetini ifade eden geniş bir anlamda kullanılırdı. Burada «varak» tan maksat gerçekten kâğıt mı, yoksa, başka bir mübadele vasıtası mı, pek açık anlaşılmıyor; herhalde araştırılmaya değer.

da Alman bilgini, onun kendi başına böyle bir teşebbüse girişmiş olmasına hamletmektedir. Tarihçe izah edilmesi gereken vakıa, Halid'n azil sebebi ile halife Ömer'in neden ilk paraları tam Kisra'ların dirhemleri biçiminde ve pehlevî yazılarla bastırmış olmasıdır. İranlıların araplar arasındaki itibarını düşürmek, ve bu nüfuzun âmillerini ortadan kaldırmak, aynı zamanda Bizansa mütemayil bir siyaset takibetmek o zamanki durumun icaplarından iken, Ömer'in neden bu şekilde hareket etmiş olduğu merak edilecek bir keyfiyettir. Öyle zannedilir ki bu olayların biri biriyle sıkı münasebeti vardır ve ilk islâm parasının hangisi olduğu ancak bu hâdiselerin aydınlatılmasıyla anlaşılabilir olacaktır. Tarihî araştırmalarıyla tanınmış olan sayın mütercimim bilhassa bu nokta üzerinde daha derin incelemelerle hakikati meydana çıkarmasını beklemekteyiz.

(Cevrakî) kelimesi üzerinde sayın mütercimim mütalâaları kanaatimce hakikate en yakın izahlardır. Evvelce ismini andığım rahip Anastas Mari bu kelimeyi şöyle tefsir ediyor: «Curakan, Hemedan yakınlarında bir köyün adıdır. Bu paralar o civarda basıldığından curakî denilmiştir.» Bunu nereden öğrendiğini söylemiyor; Hemedan civarında gerçekten bu isimle anılan bir köy var mı idi? Buda malûm değil. Kelimenin gene bir tashif neticesinde bu şekle girdiği ve aslının Cüzak olduğu en yakın bir ihtimal olsa gerektir.

(Berbatî veya Berbevî Yazı = Hiyeroğlif) kelimesinin aslını araştırırken mütercimim ileri sürdüğü ihtimallerle kanmak biraz güç oluyor. Kelimenin farsça (Berbat) ve yunanca (Barbitos) ile hiçbir alâkası olmadığını peşin olarak kabul etmek lâzımdır. Geriye Yakutu Hamevî'nin muhtelif yerlerde gördüğü Labirent'leri tarif ederken kullandığı (Berba) sözü ile Makrizî'nin eserindeki (Berbatî) tabirleri kalıyor ki bu iki kelimenin labirent'ten bozma isimler olduğu ihtimali üzerinde biraz durmak yerinde olur, sanırım.

C. H. Becker, aynı kaynaklara dayanarak kelimenin kıpt dilinde (Perpe = Mabet) ten alındığına zahip oluyorsa da [1] bunun kıpt diline nereden ve nasıl geçtiği, labirentle münasebeti olup olmadığı, kıptî mabetlerine, arapların istilâsından önce gene «Perpe» denilip denilmediği hakkında hiç bir mütalâa beyan etmemekte ve vesika göstermemektedir.

Öyle tahmin edilebilir ki, bu kelimeyi arapçaya ilk defa maledenler, (Labirent) in sonuna nisbet (i) si ekliyerek arap harfleriyle ve seslileri hareketlerle ifade etmek şartıyla «Labirentî» şeklinde kaydetmişlerdir. Başında (el) hecesi bulunduğu halde arapçaya giren bazı yabancı kelimelerde bu (el) hecesinin tarif harfi olduğu zannı ile sonradan atıldığı vakidir. Mese-

[1] İslâm Ansiklopedisi, S. 524, «Berba» maddesi.

lâ (Aleksandr) a (İskender), (Elmas) a (Mas) denilmesi gibi... (Labirenti) kelimesinden de (La) atılarak sadece (birentî) şeklinde ve noktasız olarak yazılmış olduğu varit ve mümkündür. Eski noktasız metinlerin doğru okunması bilhassa okuyanın bilgi ve dirayetine bağlı olduğundan bu kelimeyi de bazılarının (Berbeti) ve başkalarının (Berbi) veya (Berba) diye yakıştırarak okudukları uzak bir ihtimal olmasa gerektir. Maksat, Labirentlerde görülen yazıya, yani Hiyeroglif bir isim takmak olduğuna göre, Hattı berbatî, Hattı berbaî veya berbavî gibi uydurma ve yakıştırma tabirler üzerinde oyalanmaktansa, doğrudan doğruya Labirent yazısı veya sadece Hiyeroglif demek daha muvafık olurdu, sanırım. Nitekim bu tashif hataları yüzünden yüzünden arapçada buna benzer daha birçok örnekler bulmak mümkündür:

Yuhanna = Yahya [1], Berbaris = Emirbaris [2], Nikefor = Ya'fur [3], V. s....

Bu kelimenin aslını araştırırken tarih bakımından önemli bir vakiya dikkati çekersek yerinde olur: Tolon oğlu Ahmet zamanında o muazzam Firavun hazinesinin bulunduğu sene, 870 yılında, meğerse hiyeroglifleri okuyup anlıyan kıptiler eksik değilmiş! Halbuki Champollion ancak 1722 de, yani 952 yıl sonra bu yazıların esrarını çözebilmiş ve bu keşif ilim dünyasına büyük bir zafer gibi ilân edilmişti...

Konyalı'nın tercümesi, hem bizde bu çığırdaki atılan ilk adımı teşkil etmek, hem de çok esaslı tetkikler mahsülü olmak itibarıyla üstün bir değer taşımaktadır. Metinler arasına yer yer ilâve edilen eski meskûkât resimleriyle okuyucuların bir kat daha faydalanması da düşünülmüştür. Sayın mütercimi tebrik etmek borcumuz olduğu gibi, tarih ve nümismatikle uğraşan aydınlarımıza eseri tavsiye etmeyi de vazife sayarız.

Cevad ZEREN

[1] İsrail oğullarından bir peygamber.

[2] Bir ağaçcık. Bu kelimeyi Ş. Sami Bey merhum (Kamusu Türki) de «Anberbaris» şeklinde kaydeder. Arapça metinlerde ekseriya «Âmberbaris» veya «Emirbaris» olarak geçer.

[3] Bizans imparatoru I. nci Nikeforos = Nicéphore. Harûn-ür-Reşid'e yenilmiş ve cizye ödemiştir.